

komen. Priester heeft hoe dan ook een belangwekkende bijdrage geleverd voor toekomstige discussies rond dit thema.

J. C. G. M. Jansen

G. Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Dissertatie Utrecht; Amsterdam: SUA, 1987, 288 blz., f35,-, ISBN 90 6222 151 3).

Dit boek dat verdedigd werd als proefschrift, behandelt de 'uitdoktering' van mannen die 'een exclusieve seksuele neiging tot personen van hetzelfde geslacht' hebben. Wat met het begrip uitdoktering (en zijn synoniemen aanmaak, innovatie en constructie) bedoeld wordt, blijkt in de loop van het boek. Het gaat om de wetenschappelijke discussie die vooral door medici werd gevoerd en waarin langzamerhand het beeld van de homoseksueel wordt opgebouwd. Daarbij wordt steeds duidelijker dat voor de artsen de homoseksueel een zieke of zelfs krankzinnige was die men behoorde te genezen.

Hekma legt in zijn boek de nadruk op de Nederlandse ontwikkelingen in de negentiende eeuw, nadat hij eerst een soort geschiedenis van de ideeën van verschillende Europese schrijvers vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw heeft gegeven. De Verlichting heeft ook in Nederland gevolgen gehad die van grote invloed waren op het strafrecht en het seksueel gedrag. In 1811 verdwijnt de strafbaarheid van de meeste vormen van homoseksueel gedrag: alleen de uitingen die in het openbaar zichtbaar zijn, kunnen nu vallen onder het (nieuwe) delict 'openbare schennis der eerbaarheid'. Dat laatste heeft gevolgen voor drie soorten 'verkeerde liefhebberij' die in het begin van de negentiende eeuw in Nederland bestaan. Toevallige homoseksuele contacten op straat worden bemoeilijkt door het optreden van de politie en knapenliefde wordt tegengegaan door een strengere aanpak van de prostitutie van jongens. Alleen de kringen van vrienden kunnen nu betrekkelijk ongestoord in stand blijven. Een ander gevolg van de Verlichtingsideeën is de nadruk die komt te liggen op preventie en opvoeding: eenzame opsluiting en plaatsing in rijksopvoedingsgestichten worden nu vaker gegeven. In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstaat het debat over homoseksualiteit, een begrip dat in Nederland pas in 1892 voor het eerst wordt gebruikt. Deze discussie is, zoals Hekma duidelijk maakt, niet uniek, maar valt samen met soortgelijke debatten over prostitutie en krankzinnigheid. Deze ontwikkelingen worden afgesloten door de zedelijkheidswetten van 1911, waarin de strafbaarheid van homoseksuele handelingen voor het eerst in een eeuw sterk wordt uitgebreid.

Hekma heeft een belangrijk boek geschreven dat in verschillende opzichten lijkt op het bekende werk van de Engelse socioloog Jeffrey Weeks, *Sex, politics and society. The regulation of sexuality since 1800* (Londen, 1981). Bij beide een brede opzet waarin homoseksualiteit in een breed kader wordt gezet, de ontwikkelingen genuanceerd worden weergegeven en dezelfde compacte inhoud waarvan vele meters literatuur werden doorgewerkt. Hekma verschilt in zoverre van zijn Engelse collega dat de indeling van zijn boek lijkt op die van een goede roman. In het begin wordt de basis gelegd voor de daarop volgende verwickelingen (de Verlichting), het middenstuk geeft een langdurig gevecht om een soort seksuele Frankenstein tot leven te wekken (de uitdoktering) en in de afloop stelt vrijwel iedereen zich tegen dit vreselijk monster te weer (de inburgering). Maar Hekma heeft ook een bevlogen boek gemaakt met kleine boosdoeners (de socialisten) en grote schurken (de liberalen). Bovendien is soms veel voorkomen vereist om te begrijpen wat Hekma bedoelt: niet iedereen zal duidelijk zijn wat met 'homosociaal' of 'genderdeviantie' wordt bedoeld, termen die niet worden uitgelegd. Het boek

is langzamerhand in de loop van vele jaren ontstaan, verschillende hoofdstukken zijn groten-deels al eens eerder gepubliceerd (IV in 1980, III in 1982). Op zichzelf hoeft dit geen bezwaar te zijn, als het boek hecht in elkaar zit. Maar daar ontbreekt het wel eens aan: er komen verschillende herhalingen en overlappingsen in voor waarbij titels en jaartallen van elkaar afwijken (zie bijvoorbeeld Pierson, Knepelhout, Tissot), of ontwikkelingen niet op dezelfde manier worden beoordeeld (secularisering, 105,109; seksuele vrijheid in de negentiende eeuw, 99,207, 122; tegengaan van homoseksueel gedrag, 216,220, 105-112). De lange ontstaansgeschiedenis van het boek is misschien de oorzaak van het niet volledig verwerken van recente literatuur, zoals op pagina 220-221 blijkt. De laatste jaren wordt in Nederland een discussie gevoerd of homoseksualiteit in de zin van aangetrokken zijn tot mensen van hetzelfde geslacht, in Nederland al vóór de negentiende eeuw bestond. Hekma meent van niet, maar mist de grote kans om duidelijk te maken waarom hij vindt dat het gelijk aan zijn kant ligt. Aan de verrassende mededeling 'de these van de uitdoktering van de homoseksualiteit is omstreden' (220), voegt hij enkele regels toe, wijzend op zijn eigen onderzoek. Dit debat moet in de toekomst dus nog eens goed plaatsvinden.

D. J. Noordam

I. H. Stamhuis, *'Cijfers en Aequaties' en 'Kennis der Staatskrachten'.* *Statistiek in Nederland in de negentiende eeuw* (Dissertatie ; Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen XXXIII; Amsterdam-Atlanta: Rodopi, 1989, ix + 295 blz., f60,-, ISBN 90 5183 120 X).

De hoofdtitel van dit op veel archiefonderzoek gebaseerd proefschrift, afgeleid van omschrijvingen van de statistiek van Simon Vissering (1818-1888), verwijst naar de twee wortels van de negentiende-eeuwse statistiek: enerzijds de politieke rekenkunde en waarschijnlijkheidsrekening, anderzijds de 'Staatenkunde'. De Gentenaar Lambert Quetelet (1796-1874) verenigde beide tradities in een sociaal gerichte statistiek, waarbij hij nadruk legde op de rol van de waarschijnlijkheidsrekening, de normale verdeling en het gemiddelde. Deze combinatie vond in Nederland echter weinig navolging.

De auteur constateert dat er in de literatuur verschillende opvattingen leven over de mate van integratie van beide tradities en hun relatief belang (64). Om de Nederlandse ontwikkeling terzake te analyseren wordt in het proefschrift systematisch aandacht besteed aan het werk van de wiskundige Rehuël Lobatto (1797-1866), aan het vak statistiek zoals gegeven aan de Nederlandse universiteiten door Kluit, Vissering en Beaujon, en aan de opvattingen over statistiek in de Vereniging voor de Statistiek (1857-1892). Zij concludeert dat de politieke rekenkunde en de 'Staatenkunde' lange tijd niet bijeen zijn gekomen. Gesteld moet worden dat de statistici voornamelijk op de 'Staatenkunde' hebben voortgebouwd. Lobatto was een der weinigen die wiskunde belangrijk vond voor de statistiek.

Naar het oordeel van de schrijfsters is de Vereniging voor de Statistiek ten onder gegaan door haarte nauwe binding met de economie. In Nederland deed de overheid erg weinig aan statistiek, waardoor de Vereniging sterk op toegepaste economische statistiek gericht was. Dit had verschillende nadelen. Medici vonden weinig van hun gading bij de Vereniging. De discussie over de theoretische ontwikkeling van de statistiek als vakgebied bleef achter. Erger was dat de economie achteraf de statistiek niet erg nodig bleek te hebben, hetgeen tot een zekere passiviteit van de Vereniging leidde. Aan haar einde droeg tenslotte de omstandigheid bij dat de aanvankelijk op statistisch gebied passieve overheid actief werd en aldus het gras voorde voeten